

Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği,

Mustafa ÖZTOPRAK, Sinop 2013, 152 sayfa.

Farklı Yönleriyle Endülüs Hadisçiliği adlı kitap beş makaleden oluşmaktadır. Birinci makalede “Hadis İliminin Endülüs’e Girişi”, ikinci makalede “Endülüs’te Hadis İliminin Gelişim Aşamaları”, üçüncü makalede “Endülüs Hadisçiliğinde Halifelerin yeri”, dördüncü makalede “Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri”, beşinci makalede “Endülüs Hadisçiliğinde Sahîhayn Algısı ve Doğu İslam Dünyasıyla Karşılaştırılması” başlıklı konular ele alınmıştır.

Birinci makalede Hadisin Endülüs’e giriş serüvenini anlatan yazar, ikinci yüzyılda özellikle Mâlikî fikhî ve fakihleri’nin Endülüs’te etkin olması hasebiyle hadisin diğer ilimlere göre Endülüs’e daha geç girdiğini belirtmektedir. Bu durum, Bakî b. Mahled’in (ö. 276/889) Doğu İslam dünyasına yaptığı seyahatte yanında İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*’ini getirmesi ve dönemin halifesi Muhammed b. Abdurrahman’ın desteğiyle kendisine ilmini yayma muhayerliği verilmesiyle nihayete ermiş, fetihlerin hız kazanmasıyla artık hadis ilmi Endülüs’te neşvü nema bulmuştur.

Yazar, hadis’in Endülüs’e girişini ele aldığı çalışmasında, konunun hadis tarihini de ilgilendiren önemli bir mevzu olduğunu belirterek bu konuda İsabel Fierro’nun “Hadisin Endülüs’e Girişi” adıyla tercüme edilen makalesi ve Abdülhâdî Ahmet el-Hüseyn’in *Mezâhiru’n-Nahdati’l-Hadisyye fi Ahdi Ya’kub el-Mansûr* adlı kitabından tercüme edilen bir bölümü dışında başka bir çalışma bulunmadığına işaret etmektedir.

Bu makalede, hadisin Endülüs’e girişi meselesi üzerinde yoğunlaştığı, Endülüs ve Doğu İslam Dünyasında ismi geçen âlimlerle ilgili değerlendirmelerde bulunulduğu buna ek olarak hem Endülüslü âlimlerin hem de Doğu İslam dünyasından Endülüs’e göç eden muhaddislerin incelendiği görülmektedir.

Öztoprak, Endülüs’e hadisi getirdiği belirtilen kişiler hakkında bilgi verirken ilk olarak, Malaga ve İşbiliyye’de kadılık görevi yaptıktan sonra Halife Abdurrahman b. Muaviye’nin (ö. 172/788) isteğiyle Kurtuba kadılığına atanan ve hem fakih hem de muhaddis yönüyle temayüz eden Muâviye b. Sâlih el-Hadramî’yi (ö. 158/749) ele almaktadır (s. 12). Doğu İslam Dünyasında birçok muhaddis tarafından daha çok hadise hizmet etmesiyle tanındığını belirttiği Muâviye b. Sâlih’in Endülüs’e geldikten sonra fazla hadis naklinde bulunmamasını o sırada İslam dininin henüz yeni yeni yayılmaya başlamasıyla açıklamakta ve bunun doğal karşılanması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca İsabel Fierro gibi bazı araştırmacıların Muâviye b. Sâlih’in Endülüslü ravilerden naklettiği bir rivayet bile bulunmadığı, dolayısıyla onun Endülüs’e hadisi getirmediği yönündeki iddialarını ise Muâviye b. Salih el-Hadramî kanalıyla gelen bir rivayete (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 49; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 149; Tirmizî, “Menâkıb”, 19.) işaret ederek reddetmektedir.

Yazar, Batı İslam Dünyasında Muaviye Sâlih el-Hadramî'den hadis nakleden raviler olarak, Muhammed b. Ziyad el-Lahmî (ö. bilinmiyor), Dâvud b. Ca'fer es-Sağir (ö. 158/749), Ebû Abdillâh Ziyâd b. Abdurrahman eş-Şabtûn'u (ö.193/808) zikretmekte iken, Doğu İslam dünyasında Zeyd b. Habâbe (ö. 130/203), Sa'sa'a b. Sellâm (ö. 201/816), Abdülmelik b. Habîb el-İlbîrî (ö. 238/852) ve Muhammed b. Vaddâh'tan (ö. 287/900) bahsetmektedir.

Neticede, hadisin Endülüs'e Muâviye b. Sâlih el-Hadramî ile girdiği, hadis eğitimini sistematik şekilde ilk olarak İbn Habîb'in yaptığı, Muhammed b. Vaddâh ve Bakî b. Mahled ile de Endülüs'ün hadis yurduna dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Kitabın ikinci makalesi, "Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları"dır. Endülüs'ün fetih sürecinin Târif b. Mâlik'in keşif maksadıyla İspanya kıyılarına gönderilmesiyle başladığı yönündeki bilgiyi nazarı itibara alan yazar, bölgenin özellikle Berberi ve Araplardan göçler alması sebebiyle bu etnik grupların hem yönetim hem de ilmi alanda temayüz ettiklerini vurgulamaktadır. Fetihlerle başlayan süreçte hadis ilminin insanların gündemini oluşturmaya başladığını belirten müellif ilk iki yüz yılda hadisin fazla rağbet görmemesine rağmen sonraki süreçte halifelerin de desteğiyle bu ilme olan ilgilinin arttığını kaydetmektedir.

Makalede, hicri üç, dört ve beşinci asırlarda hadis ilminin verilen eserler açısından oldukça zengin bir dönem olduğuna değinilmekte, bu dönemlerde özellikle *Kütüb-ü Sitte* üzerinde şerh, özel hadis konulu kitaplar, cem, rical, cerh-ta'dil, ta'lik ve ihtisâr niteliğinde çalışmalar yapıldığı belirtilmektedir. Doğu İslam dünyasına yapılan seyahatler neticesinde hadisin Endülüs'te geliştiği vurgulanmakta ve hicrî 220-400ü kapsayan süre Endülüs'te hadisin yerleştiği dönem olarak tayin edilmiş bulunmaktadır. Ortaya çıkmasından h. 220'ye kadarki süreçte İmam Mâlik'in *Muvatta*'ının daha çok bir mezhep ve fıkıh kitabı olarak görülmesinin hadise ilginin henüz yoğunlaşmadığına kanıt olabileceği ifade edilmektedir.

Hadisin gelişim aşamalarını sınıflandırmaya devam eden yazar, altıncı asrın sonuna kadar olan süreci hadisin gelişme kaydettiği dönem, yedinci asır ve sonrasını ise hadis ilmiyle ön plana çıkan âlimlerin az olduğu dönem olarak tespit etmiştir. Ayrıca hadisin Endülüs'e girişini tarihsel dönemlere göre tasnif ederek, Endülüs'te hadisin geç inkişaf etmesinin sebeplerini yedi maddede özetlemiştir. Buna göre, Birinci dönem olarak nitelendirilen ve daha çok Mâlikî fakihlerin etkinliğinin görüldüğü 90-220/ 710-835 yılları arasında *Muvatta* Endülüs'e henüz ulaşabilmiştir. Üstelik *Muvatta* ve benzeri eserler hadis değil fıkıh kitapları olarak kabul edilmektedir. İmam Mâlik'in öğrencilerini hadis rivayetini azaltmaya yönlendirmesi sebebiyle fıkıh hadise tercih edilmiştir. Abdürrezzak'ın *Musannef*'i gibi içerisinde İmam Mâlik'e ve Mâlikî mezhebinin uygulamalarına muhalif rivayetler bulunan eserler Endülüs'te kabul görmemiştir. Tüm bunlara bir de Endülüs'ün İslam dünyasına olan uzaklığı ve muhaddislerin sayıca az olması sebebiyle başlarında buldukları bir ilim meclisi tertip

edememeleri gibi amiller eklenince hadis Endülüs'te daha geç bir dönemde inkişaf etmiştir.

İkinci dönemde (220-600/835-1205) Endülüs'te hadis ilminin gelişim sağladığını belirten müellif, bu dönemde başta hadis olmak üzere İslami ilimlerde pek çok eser verildiğini kaydetmektedir. (s. 47) Hadis talipleri Endülüs yanında Hicaz, Mısır, Kûfe ve Şam gibi merkezleri de ziyaret ederek oradaki âlimlerden hadis almışlar, bu hadisleri talebelerine aktarmışlar ve böylece hadisin Endülüs'te hızla gelişimini sağlamışlardır. Hadisin gelişim safhasında önde gelen isimler hakkında bilgi veren yazar burada, Abdülmelik b. Habîb el-İlbîrî, Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh'ı zikretmektedir. Bu kişilerin dönemin en önemli simaları olduklarını belirterek, hadisin Endülüs'te gelişim dönemine katkıları bulunan başka âlimlerden de bahsetmektedir.

İkinci dönemin önemli bir özelliğine dikkat çekilerek dönemin âlimi olan Muhammed b. Sahnûn'un (ö.256/869) çevresindeki fakihlere fikihtan çok hadisle meşgul olmalarını telkin etmesinin fıkıh merkezli bir anlayıştan hadis merkezli bir anlayışa dönüşü göstermesi açısından önemine işaret edilmektedir. (s.52)

Hadisin gelişim döneminde siyasi kargaşanın yaşanmadığını, ilmî ve kültürel faaliyetlere desteğin verildiğini söyleyen yazar, III. Abdurrahman ve II. Hakem dönemlerinin buna örnek olduğunu kaydetmekte, bu dönemde hadis ilminin gelişim gösterdiğini; Siyer, Fıkhu'l-Hadis, Rical ve Garibü'l-Hadis ilimlerinde verilen eserlerin bunu teyit ettiğini belirtmektedir. Ayrıca ikinci dönemde *Kütüb-ü Sitte*'nin Endülüs'e girdiğini belirterek, İbn Mâce'nin *Sünen*'i Endülüs'e ulaşmadığından oradaki ilim çevresinin bu kitabı tanımadığını aktarmaktadır.(s.55)

Öztoprak, Kuzey Afrika merkezli bir siyasi hareket olan Muvahhitlerin Endülüs'e gelmesiyle Endülüs'ün üçüncü kez şehir beylikleri tarafından yönetilmeye başlanması (543-627/1147-1229), öncelikle kendilerine Mülûku't-Tavâif denilen bu emirliklerin hâkimiyetlerine son vermeleri ardından Müslümanların elinde kalan son kale Gırnata'nın 897/1492'de Hıristiyan krallıklar tarafından nihayete erdirilmesi gibi siyasi çalkantıların hicrî altıncı asrın sonlarından itibaren (600-897/1203-1492), Endülüs'te ilmi faaliyetlerde zayıflama, yetişmiş şahsiyetlerin bu karışıklıklar sebebiyle Kuzey Afrika'ya göç etmeye başlaması sebebiyle de gerileme görülmeye başladığına değinmekte ve bu dönemde temâyuz etmiş olan, İbn Beşküvâl (ö. 598/1201), İbnü'l-Faradî (ö. 403/1012), Ebû Ömer Ahmed b. Harûn b. Ahmed b. Ca'fer en-Nazfî (ö. 609/1211) gibi bazı muhaddisler ile onların önemli eserleri hakkında bilgiler kaydetmektedir (s. 58).

“Endülüs Hadisçiliğinde Halifelerin Yeri” adlı makalede halifelerin hadise katkı ve hizmetleri ele alınmakta, konu “Hadisçileri Destekleme”, “Hadisçileri İstişare Heyetine Alma”, “Hadisçilerden Hadis Dinleme”, “İnsanları Hadisçileri Dinlemeye Teşvik Etme”, “Hadisçilere Baskı ve Şiddet Uygulama” olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir. Fetihten sonra valilerle yönetilmeye başlayan Endülüs'ün son valisi Yusuf el-Fihri'nin (ö. 138/756) Emevî hanedanından Abdurrahman b. Muaviye'ye (ö.

1238-172) yenilmesiyle Endülüs Emevî Devleti kurulmuş, III. Abdurrahman'a kadar emirliklerle yönetilen devlet III. Abdurrahman'ın kendisini halife ilan etmesiyle artık halifelerle yönetilmeye başlanmıştır. Makalede bu tarihi süreçle ilgili aydınlatıcı bilgilere yer verildiği görülmektedir. (s. 63)

Öztoprak, Endülüs'te siyasi ve ilmi hayatın birbirlerini etkilediğine dikkat çekmekte bu durumun hadis ilminde de aynı şekilde cereyan ettiğine değinmektedir. Hadis ilminin halifelerin desteğiyle farklı konular elde ettiğini ve bu süreçte en önemli katkıyı Abdurrahman b. Muaviye'nin verdiğini kaydetmektedir. Zira o, toplumda baskın olan fıkıh öğretisine karşı Bakî b. Mahled'e hadis ilmini yayması için destek olan kişidir. Daha sonra gelen halifelerin hem kendileri hem de devlet görevlileri hadis dinlemeye başlayınca artık hadis ilmi Endülüs'te halifelerin desteğiyle ilerleme kaydetmeye başlamıştır.

Bakî b. Mahled'in İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i ve İmam Şafii'nin (ö. 204/819) *er-Risâle*'sini Endülüs'e getirdiğinde Abdurrahman b. Muaviye'nin desteğini aldığını belirten müellif, halifenin Bakî b. Mahled'e karşı çıkan Kurtuba kadısı Amr b. Abdullah'ı görevinden aldığını kaydetmektedir. III. Abdurrahman olarak bilinen Abdurrahman b. Muhammed'in (ö. 322/961) hadisçilere özel ihtimam gösterdiğini ve II. Hişam döneminin hem ilmi hem de siyasi açıdan devletin en ileri seviyeye geldiği bir zaman olduğunu belirtmektedir. Dönemin en önemli hadisçilerinden olan Ziyad b. Abdurrahman'a II. Hişam tarafından kadılık teklif edilmesini halifenin hadise ve hadis âlimlerine verdiği değeri gösteren bir olay olarak aktarmaktadır.

Makalenin halifelerin istişare heyetinde yer alan muhaddislerden bahsedilen bölümünde Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî (ö. 238/852), Yahya b. Yahya el-Leysî (ö.234/849) gibi isimlerden bahsedilmekte, aynı zamanda hadisçilerin kadı atamalarında etkili oldukları belirtilmektedir.

Dördüncü makale "Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri" başlıklı olup burada Endülüs'ün dini teşkilatlanmasında imam, hatip ve kadıların önemli yere sahip oldukları belirtilmektedir. Kadıların eğitim serüveninin Endülüs'te başlayıp Doğu İslam dünyasına yapılan seyahatlerle tamamlandığını vurgulayan yazar, hadisin teşekkül sürecinde kadıların aktif katkıları olduğunu, kadılığıyla ön plana çıkan Muaviye b. Sâlih'in Doğu İslam dünyasında hadisle iştigal etmesi hasebiyle birçok muhaddis tarafından tanındığı yönünde bilgiler vererek hadisçiliğiyle bilinen başka kadıların izahlarda bulunmaktadır. (s. 87).

Bu dönemde bazı âlimlerin mezhep taassubu ile Mâlikî fikhı haricinde ilim öğrenilmesini tasvip etmediklerinin belirtildiği çalışmada Esbağ b. Halil'in hadis ilmini tercih eden talebelerine izin vermemesi olayının mezhep taassubunu ortaya koyan bir olay olduğu ancak bu gibi meselelerin hadise yönelimi çok fazla etkilemediği ifade edilmektedir.

Kadınların hadis ilminin gelişimindeki katkılarının aktarıldığı bir başlık altında hicrî üçüncü asrın ilk yarısında İbn Habîb, Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddâh gibi âlimlerin hadisi sistemli hale getirmeye başlamalarıyla hadisin gelişim sürecinin başladığı belirtilmekte ve Kurtuba'da halifenin şura meclisinde bulunan Yahya el-Leysî (ö. 234/848) ile Abdülmelik b. Habîb el-İlbîrî (ö. 238/848) gibi kâdu'l-kudâtın sürece çokça katkı sağladıkları ifade edilmektedir. Zikri geçen âlimlerin İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını okuttukları ve kadınların istişare ettiği kişiler oldukları kaydedilmektedir. Beşinci ve altıncı yüzyılda da Endülüs'te hadis ilmiyle temâyüz eden kadınlar olduğu belirtilmekte hadis denilince akla gelen İbn Abdilber (ö. 463/1071), Kâdı İyâz (ö. 544/1149) ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) gibi önemli simaların bu dönemde yaşadığına dikkat çekilmektedir. Daha sonra da hem hadis ilmi tahsil etmiş hem de kadılık yapmış olan âlimler zikredilmektedir. (s. 102)

Hıristiyanların Muvahhitlerle gerçekleştirdiği İkâb Savaşını (506/1212) kazanmalarıyla ortaya çıkan siyasi karışıklıklardan hadis ilminin de etkilendiğine değinilen makalede Endülüs'te hadis ilminin yükselmesinde olduğu gibi zayıflamasında da kadınların etkisi olduğu vurgulanmaktadır. Neticede kadınların bazı iddialarda olduğu gibi rivayette bulunmayıp sadece fikhî yönleriyle temayüz ettikleri yönündeki iddiaların doğru olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kitabın son makalesi Endülüs hadisçiliğinde Sahîhayn algısı ve Doğu İslam dünyasıyla karşılaştırılmasını konu almaktadır. Evvela İslam toplumunda *Sahîhayn* olarak bilinen iki kitaba atfedilen değerden bahsedilen makalede ilk olarak *Sahîhayn*'ın Endülüs'e girişi üzerinde durulmakta ve bunların Doğu İslam dünyasına yapılan ilmi seyahatler neticesinde Endülüs'e girdiğine değinilmektedir.

Buhârî'nin Endülüs'e ulaşan birden fazla isnadı olduğunu belirten yazar, ilgili başlık altında bu isnadları kaydetmekte ve haklarında gerekli malumatı sunmaktadır. (s. 114-118). Dört farklı *Sahîh-i Müslim* nüshasının Endülüs'e girdiği zamana bakılırsa bunun dördüncü asrın sonlarına doğru olduğunun görüleceğini ifade eden Öztoprak, dört rivayetten ilk önce İbnü'l-Hazzâ et-Temîmî'nin el-Kalânîsî isnadı olduğunu ifade etmekte ve bu rivayetin 395/1004'te Endülüs'e girdiğinin anlaşıldığını belirtmektedir. Sonuçta bu iki eserin isnadlarına bakılarak Buhârî'nin Müslim'den yaklaşık yirmi yıl önce bölgede tanındığı tespitinde bulunmaktadır.

Sahîhayn arasında tercih farklılığı oluşması başlığı altında beşinci asırdan altıncı yüzyılın ilk yarısına kadar hem Buhârî hem Müslim'i dikkate alma yönündeki eğilim bazen Müslim'in *Sahîh*'ini tercih etme yönünde görülebilmektedir. Endülüs'te İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) gibi hadiste öne çıkmış olan âlimlerin Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'inden alınan rivayetlere diğer hadis kaynaklarından daha fazla yer verildiği belirtilmektedir. İbn Hazm *el-Muhalla*'da yer verdiği *Sahîhayn* rivayetlerinde sadece Müslim'in *Sahîh*'ini kaynak göstermişken, İbn Abdilber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *et-Temhîd*'inde Müslim'nin *Sahîh*'inden daha çok Buhârî'nin *Sahîh*'ine yer verdiği ifade edilmektedir. İbn Abdilber'in ise İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını tercih ettiği,

hem Buhârî hem de Müslim’de geçen bir rivayet olması durumunda ise Müslim’in *Sahîh*’ini kaynak olarak verdiği belirtilmektedir. (s. 125). Konuyu örneklerle detaylandıran Öztoprak, İbn Abdilber’in *Câmiu Beyâni’l-İlmi ve Fadlih*’inde Buhârî’nin *Sahîh*’ine öncelik verdiğini ancak muttefekun aleyh rivayetlerin daha çok ön plana çıktığını, *Câmi*’inde Buhârî’nin *Sahîh*’i dışındaki eserlerine yer verdiğini, *el-İstiâb*’ında ise Sahîhayn arasında tercihte bulunmaktan ziyade Buhârî ve Müslim’in birbirlerinin eserlerinde bulunmayan rivayetleri zikrettiğini kaydetmekte, neticede İbn Abdilber’in kaynak olarak en fazla Buhârî’nin *Sahîh*’ine değer verdiğinin anlaşıldığını ifade etmektedir.

Müellif, Endülüs’te özellikle *Muvatta*’ı şerh etmesiyle tanınan Ebu’l-Velîd el-Bâcî’nin (ö. 474/1081) *el-Müntekâ*’sında hem Buhârî hem de Müslim’de geçen rivayetlerde tercihini Müslim’in *Sahîh*’inden yana kullandığının görüldüğünü örnekler zikrederek izah etmektedir. Beşinci asrın sonu ile altıncı asrın ilk yarısında yaşayan Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî’nin (ö. 543/1148) genellikle *Sahîhayn*’a eşit davranmaya çalıştığına dikkat çekmekle beraber bir konuda hem Buhârî hem de Müslim’de yer alan bir rivayette Müslim’i tercih ettiğini örnek zikrederek izah etmektedir.

Altıncı yüzyılın önemli simalarından olan Kâdı İyâz el-Yahsubî’nin (ö. 544/1149) *Meşâriku’l-Envâr*’ında ve *Şifa*’sında Müslim’in *Sahîh*’ine öncelik verdiği, İbnü’l-Harrât el-İşbîlî’nin (ö. 581/1185) ise her iki kaynaktan gelen hadisleri zikretmekle birlikte Müslim’in *Sahîh*’ine ayrı bir önem atfettiği belirtilmektedir. (s. 131)

Ebu’l-Velîd İbn Rüşd el-Hafîd’in (v. 595/1198) ve Muhyiddîn İbnül-Arabî’nin (v. 638/1240) de daha çok Müslim’i öncelediklerini belirtilerek hicrî beş ve altıncı asırda Sahîhayn’ın her ikisine de değer veriliyor olmakla beraber Müslim’in *Sahîh*’inin ön planda olduğunun görüldüğü ifade edilmekte ve hadis âlimlerinin Buhârî ve Müslim arasında tercihte bulunurken kendilerine göre bazı kriterler belirlediklerine değinilmektedir.

Son olarak *Sahîhayn* hakkındaki değerlendirmeleri Doğu İslam dünyasıyla karşılaştıran yazar hicrî beşinci ve altıncı asırda öne çıkan Beyhakî (ö. 458/1065), Hatîb el-Bağdâdî, Beğavî (ö. 516/1122), İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi âlimlerin *Sahîhayn*’a yaklaşımları hakkında bilgiler aktararak, Doğu İslam dünyasındaki hadisçilerin *Sahîhayn* arasında herhangi bir fark gözetmediklerini şayet Buhârî ve Müslim’den birini kaynak olarak göstermişlerse bu durumun hadisin iki kitaptan yalnızca kaynak gösterilende bulunduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir.